

ΑΦΗΓΗΣΗ

Περικλής Πολίτης

- 2.1.3 Αντικείμενο της αφήγησης, η εξιστόρηση

Αντικείμενο της αφήγησης είναι η εξιστόρηση, με μιαν ορισμένη σειρά, *συμβάντων* που μεταβάλλουν μια αρχική κατάσταση πραγμάτων ή *ενεργειών*, πράξεων που σκόπιμα διαπράττονται από τους "ήρωες" μιας ιστορίας. Είναι φανερό ότι η αφήγηση είναι "τέχνη" του χρόνου. Απαντά σε ερωτήματα του τύπου "πώς συνέβη το Χ" συνέβη το Χ" ή "πώς συμβαίνει, εκτυλίσσεται το Χ"

2.1.3.1 Μορφές της αφήγησης

Η αρχαία ρητορική -βλ. σχετικά τη γνωστή από τη λατινική γραμματεία πραγματεία, άγνωστου συγγραφέα, *Rhetorica ad Herennium*- διέκρινε τρεις τύπους αφήγησης: τη *μυθώδη*, την *ιστορική* και τη *ρεαλιστική*. Η μυθοπλαστική αφήγηση είναι συνδεδεμένη με τη λογοτεχνία, η οποία, ως γνωστόν, δεν αφηγείται το πραγματικό, ακόμη κι όταν διεκδικεί την αληθοφάνεια. Συστήνει έναν ολόκληρο καινούριο κόσμο προσώπων και καταστάσεων "από το μηδέν". Χαρακτηριστικά παραδείγματα μυθοπλασίας είναι αφενός τα λαϊκά παραμύθια, προϊόντα συλλογικής επεξεργασίας και διαμορφωμένα μέσα στον χρόνο της "μεγάλης διάρκειας", και αφετέρου οι αφηγήσεις της προσωπικής, δημιουργικής λογοτεχνίας, που επινοούνται στον χρόνο της "μικρής διάρκειας", κερδίζουν όμως την εκτίμηση του αναγνωστικού κοινού με την πάροδο του χρόνου. Η ιστορική αφήγηση είναι εξιστόρηση γεγονότων του παρελθόντος. Η αφηγηματική ύλη, σύμφωνα και πάλι με την αρχαία ρητορική, οφείλει να κατανέμεται σε περιστατικά σύντομα, σαφή και επαληθεύσιμα από την εμπειρία. Επαληθεύσιμα είναι τα συμβάντα που έχουν γνωρίσματα σαν αυτά που συναντούμε στην πραγματική ζωή. Οι πράξεις, τα κίνητρα, ο χώρος και ο χρόνος μέσα στον οποίο κινούνται τα πρόσωπα μιας ιστορίας μιμούνται την αληθινή ζωή. Πρωτοτυπική περίπτωση ιστορικής αφήγησης αποτελεί η έκθεση γεγονότων στην ιστοριογραφία (ή η χρονογραφία), που χρησιμοποιούν την αφήγηση, για να ανασυστήσουν επιλεκτικά αλλά πειστικά τον κόσμο του παρελθόντος. Η ρεαλιστική αφήγηση διαφέρει από την ιστορική ως προς τον χρόνο των συμβάντων και την τεκμηρίωσή τους. Εξιστορούνται σύγχρονα του αφηγητή γεγονότα, γι' αυτό και οι απαιτήσεις που ενδεχομένως έχει ο αναγνώστης/ ακροατής για τεκμηρίωσή τους είναι μεγαλύτερες. Ο ασύλληπτος όγκος των μικρών και μεγάλων "ιστοριών" που καθημερινά ανταλλάσσονται μεταξύ γνωστών και φίλων αποτελεί την πλέον αντιπροσωπευτική περίπτωση ρεαλιστικής αφήγησης αλλά και την πρώτη ύλη κάθε άλλης μορφής αφήγησης. Τέλος, χαρακτηριστική της εποχής μας εκδοχή τέτοιας αφήγησης είναι η ειδησεογραφία των μέσων μαζικής επικοινωνίας, που με την επικουρία της εικόνας αγωνιά να πείσει για την αλήθεια της.

2.1.3.2 Γνωστικά εργαλεία της αφήγησης

Καθολική αρχή της αφήγησης είναι οι σχέσεις *αιτιότητας*, δηλαδή οι τρόποι με τους οποίους μια κατάσταση ή ένα συμβάν επηρεάζει τους όρους εμφάνισης μιας άλλης κατάστασης ή συμβάντος. Όταν το συμβάν Α συνιστά την αναγκαία συνθήκη για την εκδήλωση του συμβάντος Β ("*Ο Γιώργος γλίστρησε και χτύπησε το γόνατό του*"), τότε λέμε ότι το συμβάν Α είναι *η αιτία* του Β. Όταν το συμβάν Α συνιστά επαρκή, αλλά όχι αναγκαία συνθήκη για την εκδήλωση του συμβάντος Β ("*Η θερμοκρασία έπεσε κάτω από το μηδέν και άρχισε να χιονίζει*"), τότε λέμε ότι το Α είναι η *δυννητική αιτία* του Β. Όταν μια πράξη έπεται ενός προηγούμενου συμβάντος ως εύλογη και προβλέψιμη συνέπεια ("*Παρουσιάζεται με τα χέρια στις τσέπες μπροστά στο καινούργιο αφεντικό κι αυτός τον πετά με τις φωνές έξω από το γραφείο του*"), τότε κάνουμε λόγο για *εξήγηση*, μια μορφή παραγωγικού συμπερασμού. Όταν ένα συμβάν ή μια κατάσταση σχεδιάζεται να πραγματοποιηθεί μέσω ενός προηγούμενου συμβάντος ή κατάστασης ("*Μετά βίας συγκρατούσε τα δάκρυά του, για να μην προδώσει τον πόνο που του τρυπούσε τα πλευρά*"), η αιτιολογική σχέση είναι ο *σκοπός*.

Η αιτία, η δυνητική αιτία και η εξήγηση είναι αιτιολογικές σχέσεις μονής κατεύθυνσης και μάλιστα "δεξιόστροφης", δηλαδή ένα συμβάν Α προμηθεύει την "αιτία" ενός συμβάντος Β. Αντίθετα, ο σκοπός είναι αιτιολογική σχέση μονής κατεύθυνσης αλλά "αριστερόστροφη", γιατί το μελλοντικό συμβάν Β είναι στόχος του προηγούμενου συμβάντος Α. Ωστόσο, τα συμβάντα και οι καταστάσεις δεν συνδέονται μόνον αιτιολογικά μεταξύ τους. Μπορούν να διευθετηθούν και στον άξονα του χρόνου. Οι χρονικές σχέσεις, ανάλογα με την οργάνωση της αφηγηματικής ύλης, μπορούν να είναι ιδιαίτερα περίπλοκες, όπως στην περίπτωση παράλληλων ή διασταυρούμενων σειρών από συμβάντα ή καταστάσεις. Στις περιπτώσεις αυτές δεν είναι η αιτιότητα αλλά η *χρονική συνάφεια* που μας ενδιαφέρει. Παραθέτουμε ένα απόσπασμα από το *Νούμερο 31328* του Ηλία Βενέζη (Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' Λυκείου, ΟΕΔΒ 1981) και υπογραμμίζουμε τους χρονικούς δείκτες της αφήγησης, που δηλώνουν τη χρονική αλληλουχία των μερών της:

Τους ξεγυμνώνουν όλους ως τη μέση. Μ' ένα μεγάλο σκοινί τους δένουν, τον ένα με τον άλλο, και τους εννιά αράδα. **Ύστερα**, τις δυο άκρες το σκοινί το πιάνουν, απ' τη μια κι απ' την άλλη, από δυο στρατιώτες. **Σαν τελείωσε η προετοιμασία τούτη** ήρθε ο Διοικητής. Από πίσω του τρεις τέσσερις αξιωματικοί. Ο Γιαννιώτης, με δεμένα τα χέρια του στις πλάτες, προχωρεί νευρικά μπρος στην αράδα τους δεμένους. Τους κοιτάζει μες στα μάτια, έναν ένα. Τιμουδιά. **Ύστερα** γυρίζει πίσω. **Ξανα**περνά από μπροστά τους, έναν ένα. Κι **ύστερα** άξαφνα, απότομα ξέσπασε η θύελλα(...)

2.1.3.3 Το οργανωτικό πρότυπο της αφήγησης

Η αφήγηση στηρίζεται στα λεγόμενα *σχήματα*, δηλαδή δομικά καλούπια συμβάντων ή καταστάσεων διατεταγμένων σε ακολουθίες και συνδεδεμένων μεταξύ τους στη βάση της χρονικής συνάφειας ή της αιτιότητας. "Τα σχήματα ξεδιπλώνονται πάντοτε προοδευτικά και γι' αυτό μπορεί κανείς να διατυπώσει υποθέσεις σχετικά με το τι πρόκειται να συμβεί ή τι πρόκειται να εξιστορηθεί στη συνέχεια της αφήγησης" (deBeaugrande & Dressler 1981, 90).

Από την πλουσιότετη βιβλιογραφία για τη δομή ενός αφηγηματικού κειμένου περιοριζόμαστε να αναφέρουμε το δομικό σχήμα στο οποίο κατέληξαν οι Labov & Waletzky (1967) επιχειρώντας να απαντήσουν στο θεμελιώδες ερώτημα "πώς αφηγούνται οι άνθρωποι μεταξύ τους ιστορίες στην καθημερινή τους ζωή" και ύστερα από εξέταση αφηγήσεων από 600 υποκείμενα. Ο λόγος της επιλογής του σχήματος αυτού είναι ότι μας δίνει πληροφορίες όχι τόσο για τη λογοτεχνική αφήγηση, όσο για καθημερινές αφηγήσεις, που έχουν αυτονόητο ενδιαφέρον για τη σχολική πρακτική του γλωσσικού μαθήματος. Η δομή μιας αφήγησης, λοιπόν, σύμφωνα με τους δύο ερευνητές, περιλαμβάνει:

- * α. τον προσανατολισμό
- * β. την "περιπέτεια"
- * γ. την αξιολόγηση
- * δ. τη λύση
- * ε. την κατάληξη

Στον *προσανατολισμό* δίνονται πληροφορίες για τους "ήρωες", τον χώρο, τον χρόνο και την κατάσταση από την οποία εκκινεί η αφήγηση. Πρόκειται για προαιρετικό στάδιο, ιδιαίτερα σε αφηγήσεις μικρών παιδιών, αλλά και μεγάλων με περιορισμένες εκφραστικές δυνατότητες. Η "*περιπέτεια*" είναι το θεμελιώδες συστατικό μιας αφήγησης. Συνήθως ολοκληρώνεται σε ένα αποτέλεσμα, μια έκβαση, η οποία όμως δεν είναι πάντοτε εύκολο να προσδιοριστεί χωρίς την εξέταση του νοήματος των προτάσεων. Η *αξιολόγηση* είναι η κρίση του αφηγητή για το νόημα της ιστορίας, η πιο φανερή παρέμβασή του στα δρώμενα. Η *λύση* ακολουθεί την αξιολόγηση ή συμπίπτει με αυτήν. Είναι η πιο απρόβλεπτη φάση μιας αφήγησης και γι' αυτό είναι δυσχερέστατη μια τυπολογία λύσεων. Ορισμένες φορές η αφήγηση κλείνει με στερεότυπες καταληκτικές φράσεις (*καταλήξεις*) που παραπέμπουν στην αρχή της ιστορίας. Δειγματική εφαρμογή του παραπάνω

μοντέλου μπορεί εύκολα να γίνει στο διήγημα του Μ. Χάκκα *Το ψαράκι της γνάλας* -περιλαμβάνεται στα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ' Λυκείου, ΟΕΔΒ 1983-, που αρχίζει με τον προσανατολισμό του αναγνώστη στον χώρο, τον χρόνο και τη "βιογραφία" του "ήρωα" της ιστορίας, συνεχίζεται με τη σύσταση του μύθου, ένα περιστατικό που ανατρέπει την ισορροπία και τη συνέχεια της ζωής του "ήρωα" και τον βάζει σε ...περιπέτειες, συμπληρώνεται με τα αξιολογικά (στην πραγματικότητα, σαρκαστικά) σχόλια του αφηγητή για τη στάση ζωής του "ήρωά" του (στην πραγματικότητα, ενός αντιήρωα) και κλείνει με μια προβλέψιμη λύση, που δίνει τέλος, έστω και προσωρινό, στην "περιπέτεια" της ζωής του "ήρωα".

2.1.3.4 Η γλώσσα της αφήγησης

Οι δείκτες *υποτακτικής* ή *παρατακτικής χρονικής σύνδεσης* είναι το βασικό γραμματικό γνώρισμα του αφηγηματικού ύφους ^[1]. Φυσικά, αυτό απορρέει από τις σημασιολογικές σχέσεις που συνδέουν τα συμβάντα μιας αφήγησης: τις σχέσεις αιτιότητας και τις σχέσεις χρονικής συνάφειας. Η αιτιότητα εκφράζεται με συνδέσμους ή συνδέτες όπως *επειδή, αφού, καθώς, ενώ, έτσι* κλπ. Η χρονική συνάφεια εκφράζεται με χρονικά όπως *ύστερα, μετά, πριν, εν τω μεταξύ, στη διάρκεια* κλπ. Ρηματική σκευή της αφήγησης είναι κανονικά ο *αόριστος*, αφού αυτός είναι ο χρόνος της ιστορίας, άρα και της διήγησης συμβάντων, και η *συνολτική* ρηματική όψη, που προσφέρεται για την απόδοση ακολουθιών από συμβάντα και την επιτάχυνση του αφηγηματικού χρόνου. Ωστόσο, δεν λείπει από την αφήγηση και ο *παρατατικός* και η *εξακολουθητική* ρηματική όψη, όταν η ταχύτητα της αφήγησης είναι μικρή και μεγαλύτερη η διάρκεια των συμβάντων. Τέλος, ανάλογα με το στάδιο της αφήγησης κυριαρχούν ρήματα που δηλώνουν κίνηση, αλλαγή, επαφή, απομάκρυνση, αίτηση, παροχή και τα παρόμοια ("*περιπέτεια*" / *λύση*) ή αντίληψη, κρίση, βούληση, συναισθήματα και τα παρόμοια (*προσανατολισμός* / *αξιολόγηση*), γιατί στην πρώτη περίπτωση αποδίδονται οι ενέργειες των "ηρώων", ενώ στη δεύτερη τα σχόλια του αφηγητή για τη συμπεριφορά των "ηρώων". Παραθέτουμε απόσπασμα από τη *Φόνισσα* του Α. Παπαδιαμάντη (Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ' Λυκείου, ΟΕΔΒ 1983), υπογραμμίζοντας παράλληλα τους γλωσσικούς δείκτες της αφήγησης:

...μετ' ολίγα λεπτά εσηκώθη, επήρε το καλάθι της κι έτρεξε τον κατήφορον. Τώρα πλέον επήγαινε αποφασιστικώς εις τον Αϊ-Σώστην, εις το Ερημητήριο. Καιρός ήτο, αν εγλύτωνε, να εξαγορευθή τα κρίματά της εις τον γέροντα, τον ασκητήν. Εις ολίγα λεπτά της ώρας κατήλθε την ακτήν κι έφθασεν εις τα χαλίκια του αιγιαλού, εις την άμμον. Αντίκρυσε τον αλίκτυπον βράχον, επάνω εις τον οποίον εφαινετο ο παλαιός ναϊσκος του Αγίου Σώζοντος. Ο λαϊμός της άμμου, ο ενώνων τον μικρόν βράχον με την στερεάν, μόλις ανείχεν ένα δάκτυλον υπεράνω του κύματος. Τώρα ήρχιζε να γίνεται πλημμύρα. Η Φραγκογιαννού εστάθη κι edίστασε (...) Αλλά *την ιδίαν στιγμήν ήκουσε θόρυβον* όχι μικρόν επί του κρημνού...

Όπως και στην περιγραφή, είναι αδύνατο να μελετήσει κανείς όλες τις παραμέτρους του αφηγηματικού ύφους, αν δεν συνυπολογίσει τα συμφραζόμενα του αφηγηματικού κειμένου. Το ρομαντικό μυθιστόρημα, η επιστημονική φαντασία, η βιογραφία και η ανεκδοτολογία είναι είδη αφηγηματικού λόγου με τα συμβατικά υφολογικά χαρακτηριστικά του το καθένα. Η εμπειρία του αφηγητή, το μέγεθος του ακροατηρίου και η φύση της αφήγησης (προφορική/ γραπτή) είναι κι αυτοί παράγοντες που διαμορφώνουν το ύφος. Τέλος, η πρόθεση του αφηγητή (να εκμυστηρευθεί, να πληροφορήσει αντικειμενικά, να αναλύσει, να πείσει κλπ.) καθορίζει αποφασιστικά το ιδιαίτερο ύφος μιας αφήγησης.